

יסודות המוסיקה – סיכום הקורס

המרצה – מר מנחם נבהויז – אמר שבשיעור האחרון הוא יסכם את חומר הקורס. זהו פחות או יותר תמלול השיעור האחרון. יתכן ויש אי דיוקים בשמות מלחינים/יצירות, זה נובע משמיעת שמות ראשונים פעם אחת בלי וידוא. תהנו:

מהי מוזיקה?

מוזיקה יכולה להיות רעש או צליל מכוון. היא מורכבת כך: סאונד + זמן + אמפליטודה = מוזיקה.

ההבחנה בין שמיעה בכלל לשמיעת מוזיקה היא פילוסופית. מוזיקה מורכבת ספקטרום תדרים (סינוסטינים) שהוא הבסיס להבדל בין רעש לצליל. פיתגורס היה הראשון ששם לזה לב דרך **המונוקורד** – הופעות של צלילים בחלוקת מיתרים לשברים פשוטים.

הבסיס לשפת המוזיקה המסורתית – התגובה שלנו לאותם תדרים. לפעמים אנחנו יודעים "לענות" לשירים ולהשלים מנגינות – צליל הולך לצליל אחר (הגדרה בהמשך). המוזיקה המודרנית לא מקשרת את הצליל למנגינה או להרמוניה ועוסקת במנגינות בצורה פילוסופית.

המוזיקה המסורתית בנוייה על **טונאליות** (הכשרון להשלים מגנינות ולזרום עם המוזיקה) שנובעת מספקטרום התדרים של הצליל המוגדר.

צירוף צלילים לא-הרמוני יקרא **דיסוננס** (צירוף צלילים מוזיקה **דיסוננטי**). צירוף צלילים הרמוני יקרא **קונסוננס** (צירוף צלילים **קונסוננטי**). קונסוננס קורה כשהיחס המספרי בין תדרי גלי הקול המתאימים למרווח מוזיקלי מסויים הוא יחס מספרי פשוט וככל שהמספרים השלמים קטנים יותר – צירוף הצלילים קונסוננטי יותר. כך למשל 2:1 ישמע טוב יותר מאשר 3:4, שישמע טוב יותר מ-4:5 שישמע צורם. אנחנו מתעסקים עם התנהגות התדרים, ולכן זה דבר אבסטרקטי (אבל לא אבסטרקטי כמו קולות מעולם היום-יום, עולם הטבע וכו').

בקורס אנחנו מדברים על **מוזיקה אמנותית מערבית** – כזו שיש בה אלמנט של פיתוח (ולא סתם רעיון שחוזר על עצמו במבנה של בית-פזמון-בית-פזמון-...). המונח שנטבע למוזיקה א"מ (זה לא קיצור לאלקטרו-מגנטית אלא לאמנותית-מערבית) הוא מוסיקה קלאסית. המוזיקה עליה נדבר נוצרה באירופה בימה"ב. ההבדל בין מוזיקה א"מ לאחרות, הוא שהפיתוח נכתב ע"י המלחין ולכן גם נקבע על-ידיו, והוא אינו מבוצע ע"י המבצע (דבר הנקרא **אלתור**, ניתן לראות דוגמה טובה בג'אז), ולכן הפיתוח בעצם מונח כבר בכתובת היצירה. הדבר הופך הלחנת מוזיקה א"מ לקשה יותר. עד המאה ה-20, היא סטרקטית לחלוטין ולא נעזרת בסאונדים שאינם שייכים לכלי נגינה (כולל הקול האנושי), והיא בעצם מודלים של צלילים שמוגדרים בזיקה זה לזה.

סולם – מודל צלילי שממנו נגזרת מוזיקה שמכילה את מאפייניו. למשל – סולם מאז'ורי – כל מנגינה מאז'ורית בנויה על עליו.

ניתן למצוא קישור בין מוזיקה לבין כל תחומי המדע והרוח (פסיכולוגיה, פיזיקה, אמנות, סוציולוגיה וכו'). התחום שהתעכבנו עליו הוא בלשנות: המוזיקה מקיימת את 4 הפונקציות של שפה ורבאלית (למרות שאינה כזו): קריאה, כתיבה, שמיעה והשמעה שלה, וזה דבר חריג (באופן חיובי) יחסית לאמנויות אחרות.

בטהובן וסמטנה היו מלחינים חירשים, וזו לא בעיה, כי הם כתבו ושמעו מדמיונם (הם לא היו חירשים מלידה).

גופי ביצוע כיחידה שלמה שמספר חלקיה לא משנה

התיאום בין חברי ההרכב חשוב מאוד, כדי שהביצוע יישמע כמו מגוף אחד. משיגים אותו בחזרות (גם בפאן הטכני – אחידות, וגם בפאן האישי – הבעה). שפת הגוף וקשר העין הם קשר מלכד בין חברי ההרכב גם בזמן ההופעה, וזה סוג מסויים של ניצוח פנימי. בתזמורת אי אפשר ליצור קשר בין חברי הקבוצה, ולכן יש מנצח. המנצח מול התזמורת הוא כמו צ'לן מול צ'לו. כלומר, כל התזמורת היא כלי הנגינה היחידי של המנצח. כאן, המנצח הוא המבצע וזכות ההחלטה היא בלעדית שלו.

נקודת דגש: עניין רעיוני והבעתי = ביצוע מוזיקלי ≠ נגינה = עניין טכני.

נושאי הביצוע – כאמור, המבצע לא היה מפתח ומאלתר, אבל מילת המפתח לביצוע היא אינטרפרטציה אישית של החומר המולחן. כמו ששחקן תאטרון לא יכול לשנות את הטקסט, אבל יכול להציג בדרכים שונות בעזרת הצד ההבעתי ובעזרת אינטונציה, כך גם נגן לא יכול לשנות את הלחן אבל יכול לבצע מניפולציות על מרכיבי המוזיקה: עוצמה, מהירות, צבע הצליל וכו'. כך הוא מעניק הבעה אמנותית לטקסט המוזיקלי, וגם נותן ביצוע ייחודי של עצמו. יש הרבה מקום להבעה, ומתפקידו של נגן הוא להחיות את הטקסט של המלחין. תהינו – האם בעת הקשבה לקטע נגינה על צ'לו, האזנו לצ'לן או לצ'לו? והתשובה היא – לצ'לן. הצ'לו הוא רק מכשיר, ואנחנו מקשיבים לאמירת המבצע. בניגוד לצ'לו, הפסנתר הוא כלי שבו יותר קשה להתבטא – הוא מנגנון מכני אנטי-רגשי שמורכב ממקשים, פטישוניים, ולפעמים צינורות (באורגן כנסיה למשל).

קיטלוג גופי הביצוע מהקטן לגדול:

סולו – נגן יחיד, מבצע יצירת סולו.

דואו – הרכב של 2 נגנים, מבצעים דואטים.

טריו – הרכב של 3 נגנים.

קוורטט – הרכב של 4 נגנים. רביעיית כלי מיתר נפוצה: שני כינורות, ויולה וצ'לו.

קוונטט - הרכב של 5 נגנים. חמישיית כלי נשיפה מעץ נפוצה: חליל, אבוב, קלרינט, בסון וקרן יער.

קאמרטה

מוזיקה\אנסמבל\הרכב **קאמרי** – (מהמילה = chamber = חדר) הוקמה בתקופות שלא היה בהם אולמות קונצרטים, ומיועד למספר נמוך יחסית של כלים – עד 40.

סימפוניטה

סימפונית – 60 נגנים ויותר.

פילהרמונית - פילהרמונית היא ענקית ומרכזית.

המספרים הם די גמישים ואין הגדרה מספרית קבועה, וכך יכול להיות שבעיר מרכזית ובעיר פריפריאלית יש תזמורת עם אותו מספר הנגנים. בעיר הפריפריאלית זו תהיה התזמורת הסימפונית, ובעיר המרכזית זו תהיה התזמורת הפילהרמונית.

כלי התזמורת הסימפונית של המוסיקה הקלאסית

נחלק לפי אופן הפקת הצליל:

תוף, פסנתר, תופי טים-טם, קסילופון – כלי הקשה שמנגנים צלילים מוגדרים.
פסנתר (הקשה), צ'מבלו (פריטה), עוגב ואורגן (שסתומים) – כולם כלי מקלדת, אבל הצליל מופק בעזרת מכניקה אחרת.
משרוקית – שייכת לכלי ההקשה ולא הנשיפה.
חליל צד, סקסופון – כלי נשיפה מעץ למרות שגופם מתכתי.

כעת נחלק לפי הסדר האמיתי. יש 4 קבוצות בתזמורת הסימפונית:

כלי מיתר \ קשת – כינור, ויולה, צ'לו, קונטרה בס (כולם בעצם אותו הכלי בגדלים שונים). בתזמורת, הארבעה מחולקים ל 5 קבוצות: כינור ראשון (צלילים גבוהים), כינור שני, ויולה, צ'לו וקונטרה בס.

כלי נשיפה מעץ – חליל (פיקולו, חליל גדול), אבוב (קרן אנגלית, אבוב גדול), בסון, קלרינט, וסקסופון. היו במקור מעץ והשתכללו עם הזמן (במכניקה, במבנה וכו'). הקריטריון לשיוך לקבוצה: איצבועים על צינור מחורר, ש"משנה" את אורך הצינור ולכן את גובה הצליל. בתזמורת הסימפונית, כל אחד מהארבעה (למעט הסקסופון) הוא נציג של משפחה. **כלי נשיפה ממתכת** – חצוצרה, קרן, טרומבון, טובה (מסודרים מצליל גבוה וצינור לצליל נמוך וצינור ארוך). כאן, בניגוד למשפחה הקודמת, אין חורים בכלים והצליל תלוי באורכם. הם לא נראים דומה אחד לשני, אבל כולם משפחת צינורות באורכים שונים ובגלגולים שונים הצלילים משתנים בעיקר לפי לחץ אוויר ושפתיים. השכלול הוא בהוספת כפתורים שמשנים את אורכי הצינור - זה לא איצבוע).

כלי ההקשה – בעצם כל שאר הכלים משתייכים לקטגוריה הזו – סירנה, משרוקית, כלי מקלדת, מצילתיים, תופים, משולש וכו' (האחרונים כלים מהתחום העממי והצבאי, שמשם מקור המשפחה). משפחת הכלים הזו היא הקטנה ביותר מבחינה מספרית (גודלה יחסית לתזמורת) אבל היא הכי גדולה מבחינת מספר הכלים – כלומר נגן כלי הקשה צריך לשלוט בהרבה כלים.

יוצא מהכלל הוא ה**נבל** – כלי פריטה שלא שייך לאף משפחה אחרת.

לשמיעת הכלים בסביבה הטבעית שמענו את היצירה הבריטית – המדריך לתזמורת, שם היתה התייחסות לכל כלי ולהתנהגות התזמורתית שלו בנפרד.

ההבדל בין תזמור לניצוח

ניצוח זה ביצוע (כמו נגן שמנגן – הוא מבצע את היצירה).

התזמור הוא רק של המלחין. תזמור – חלוקת תפקידים בין הנגנים לקטעי הנגינה, העברת החומר המוזיקלי בין הכלים בתהליך הכתיבה.

לשמיעת השימוש בתזמור שמענו את Bolero (המנגינה מהפרסומת של יטבתה) – אחת היצירות הידועות שמבוססות על תזמור מבחינת הפיתוח. אין בה שום שינוי בחומר, והדבר היחיד שמתפתח זה תזמור באופן אמנותי ולא דידקטי, כל כלי מנגן בתורו את אותו הרעיון. יצירות שקשורות לתחום הדידקטי – פטר והזאב, קרנבל החיות. היצירה הבריטית דידקטית מהבחינה שאין משהו אמנותי בתזמור ובהצגת הכלים. תזמור הוא אחד הפרמטרים החשובים במהלך ההלחנה.

הצורה המוזיקלית

הצורה היא מבנה\ארגון החומר המוזיקלי במרחב הזמן של היצירה. מבנה ארכיטקטוני מופשט שנותן מסגרת קיום אסתטי אצלנו. הרעיון הזה בונה על הזכרון שלנו (במרחבים האלו הרעיון מתפתח וחוזר על עצמו). האופן שבו המבנה מתפתח נותן לנו לחיות את המוזיקה במבנה אסתטי, שהוא היצירה המוזיקלית. כך אנחנו נמצאים יותר בהאזנה אקטיבית ופחות בהאזנה התרשמותית – אנו עוקבים ומזהים רעיונות שמתפתחים. השמיעה מבוססת על חוויה שאנחנו חווים.

יחידות מידה

ניתן לנתח ולמדוד ולמצוא חלקים במנגינה כדי להתרשם מעבודת המלחין. בשביל זה צריך סרגל גמיש, שלא קשור ליחידות זמן אבסולוטיות, בו היחידות הן יחסיות ונקראות **פעמה (Beat)** - יחידת זמן בסיסית במוזיקה. המרחק ביניהן גמיש. אין משמעות למהירות (או קצב) הפעמות כל עוד היחס בין הביטים נשמר. אפשר לקבל משמעות תחושתית של הביט (מהרללאת יותר). היא לא בהכרח היחידה הקטנה יותר, היא כן הבסיסית ביותר. בתור דוגמה המרצה זמזמם את יונתן הקטן ועשה קליקים עם האצבעות. הקליקים הם הפעמות. (:)

משקל זוגי = צעידה; משקל משולש = ואלס; משקל מרובע = התעמלות ומחול.
מוטיב – גרעין החומר המוזיקלי ביצירה. הדוגמה הכי מפורסמת היא החמישית של בטהובן (יוטיב... למה לא?) – מקצב קבוע בשימוש צורני שמזכיר בנייה בלגו.
נושא – משפט מוזיקלי, יכול להכיל מספר מוטיבים, ומכיל את החומר המוזיקלי הבסיסי שע"י פיתוחו יעשה המלחין את היצירה (במקום בית-פזמון-בית-...).
 הבהרה: מוטיב הוא לא רעיון מוזיקלי רחב כמו נושא, אלא קטן כמו מספר קטן של צלילים. נושא הוא אוסף צירוף מוטיבים, מעין "פזמון" (רק מתפתח).

תבניות צורניות מקובלות שאליהן מלחינים "יצקו" לאורך השנים

מוזיקה פוליפונית – מוזיקה קווית, בה יש קולות עצמאיים (הכוונה למנגינות עצמאיות) שמופיעות בו-זמנית. כשיש כאלו – כל נקודות המפגש ביניהם חייבות לתת תוצאה שאינה צורמת, דבר הדורש הרבה תכנון.
 למשל קנון (אותה מנגינה בפאזות שונות, כמו שיר החנוכה – מי ימלל גבורות ישראל) ילדים שהוא קצר וסגור, לעומת הקנון הפתוח של של פחלבן שאינו בנוי על מנגינה מעגלית אלא על מנגינה ארוכה ומתפתחת.

שיר – מבנה של בית-פזמון-בית-פזמון-... לא חסרות דוגמאות מעולם הפופ וכו'.
רונדו – מבנה של א-ב; א-ג; א-ד; (לא כמו א-ב; א-ב; של שיר).
אוברטורה – פתיחה. בעבר זה שומש כפתיחה לאירוע בימתי (אופרה\בלט) ולסוויטות, וכיום האוברטורה עומדת בפני עצמה. בשיעור הלפני-אחרון שמענו את המנגינה 1812 (של צ'ייקובסקי, שנכתבה בעקבות נצחון הרוסים על הצרפתים במסגרת כיבושי נפוליאון), כדוגמה לאוברטורה.

פוגה – צורת חיקוי, פסגת המוזיקה הפוליפונית. באך היה גאון בתחום ועשה שיאים עם פוגות. זהו מעבר חומר מוזיקלי מקול לקול במוזיקה רב קולית. כל קול מייצר מנגינה, והחומר שזור ומתפזר בין הכלים.

סוויטה – רצף קטעי מוזיקה בשרשרת. בתקופת הברוקקו זו היתה מחרוזת שירי ריקוד.

בתקופות מאוחרות יותר – מחרוזות אופרה בבלט.
סונטה – יצירה רחבה בעלת פרקים לכלי בודדת תזמורת קאמרית.
סימפוניה – יצירה רחבה בעלת פרקים לתזמורת גדולה.
צורת סונאטה – לא שייך רק לסונטות. יצירה בעלת המבנה:
 תצוגה (מבוא) ← פיתוח (פיתוח) ← רפריזה (סיכום וחזרה). בתקופה הקלאסית (המאה ה-18) יש 2 נושאים בתצוגה, שמהם יש את החלק המרכזי, הפיתוח, שהוא לרוב המשמעותי ביותר. זה תקף בכל סוגי המוזיקה, ולא רק הקלאסית – מוצג חומר, מעבדים אותו ומסכמים אותו.

צורת סימפוניה קלאסית – יצירה בעלת המבנה:
 סונאטה, מהיר ← איטי, רגוע, שירתי ← ריקודי, במשקל משולש ← סונטה, מהיר
קונצ'רטו – ז'אנר מוזיקלי מתקופת הבארוק. (הפירוש: תחרות, כאילו בין הסולן לתזמורת).
 יצירה לכלי סולו או לתזמורת וכלי סולו. מרכיבים: טו-טי (התזמורת מנגנת ללא הסולן),
 קדנדה (הסולן מנגן ללא התזמורת). סוג מקובל של קונצ'רטו מתקופת הבארוק – קונצ'רטו גרוסו, בו נגני התזמורת הם גם סולנים לפרקים.
מוזיקה תוכניתית - עד כה היה מדובר באמנות אבסטרקטית (משחק ערכי קול, תדרים זמן). שמתקבלת מתחושות לגבי תדרים, כאן מתייחסים גם לכניסת אלמנטים לא אבסטרקטיים: המוזיקה מושפעת מנושא חוץ-מוזיקלי ובד"כ ספרותי. יצירות ששמענו שמתאימות להגדרה: הים, הריין, 1812. הסבר נוסף: התרגשת מסונטה בלה מז'ור? זה לא משנה. התרגשת מ 1812 כי אתה שונא את נפוליאון ושמת בקטע באוברטורה בו הוא מפסיד? זה היה מכון מהמלחין.
פואמה סימפונית – מתחום הצורה. סימפוניה שבה הרעיון הפואטי מכתוב את המבנה הצורני. אין אבסטרקט. יש סיפור השתלשלות אירועים (למשל טיול בטבע: נחל – טירה – שדה – שמיים) והמוזיקה מתנהלת לפי התכנית וצורת המוזיקה נקבעת לפי השתלשלות העניינים הספרותית ביצירה.

בהצלחה!